

Faiq Ələkbərlı

AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IVYazı

Təbrizdə yoxsul bir ailədə anadan olan Səməd Behrəngi (1939-1967) ilk təhsilini "Dəbristanı-Tərbiyə və Daneşsərayı"da alıb, məktəbi bitirdikdən sonra Tufarqın mahalının Mammağan, Guqan və başqa yerlərdə ibtidai sinif müəllimi kimi çalışıb. Eyni zamanda, Təbriz Universitetinin filologiya fakültəsinin ingilis dili şöbəsində qi-yabi təhsil alan Behrəngi tələbəlik illərində "Xəndə" (Gülüş) adlı həftəlik divar qəzeti də buraxıb. İlk ədəbi tənqidi və satirik qələm təcrübələrini bu dövrdə yazıb.

Behrəngi və onun fikir dostları, xüsusilə Behruz Dehqani Azərbaycan kəndlərində folklor nümunələri toplayıblar. Mədənin verdiyi məlumat əsasında, onların topladıqları folklor nümunələri İran şahının qeyri-fars dillərlə əlaqədar siyasətlərinə görə çap olunmayıb. O, sonradan bu nağılları fars dilinə çevirərək həmkarı Behruz Dehqani ilə birlikdə nəşr etdirib. Həmin nağıllar yalnız bir müddət sonra türk dilində Sürs Medədi vasitəsilə "Azərbaycan nağılları" adı ilə Tehranda çap olunub. Eyni zamanda, onun fars dilindən Azərbaycan Türk dilinə çevirdiyi tərcümələri də dövrü mətbuatda çıxıb.

Onun ilk hekayələri olan "Adət", "Binam" 1959-cu ildə dərc olunub. Bundan sonra o, "Ulduz və qarğalar", "Çuğundursatan oğlan", "Balaca qara balıq" və başqa hekayə və nağıllarını yazıb (1967-1969). Səməd bir müddət Təbrizdə nəşr olunan "Mehdi Azadi" və "Adinə" qəzetlərində məqalələrlə çıxış edib. Daha sonra məqalələrini "Məcmueyi məqalə" ("Məqalələr məcmuəsi") adı ilə kitab şəklində çap edib.

O, 1967-ci il avqustun 31-də Xumarlı yaşayış məntəqəsi yaxınlığında Araz çayında müəmmalı şəraitdə boğulub. Fəaliyyətinə görə dəfələrlə təqiblərə məruz qalmaq istəyən Səməd Behrəngi bir çox insanlar onun şah rejimi tərəfindən öldürülməsini iddia etsələr də, rəsmi mənbələr isə onun sadəcə çayda batdığını deyirlər. Behrəngi Təbriz İmamıyyə qəbiristanlığında dəfn edilib.

Nabdil Oxtay onun ölümündən sonra "Səməd könlümdədir" şeirini yazıb, daha sonra isə bu şeirə musiqi bəstələyib. Həmkarları onu "Azərbaycan kəndlilərinin canlı dili", "Milli mədəniyyətin oyaq vicdanı", "Xalqa üz tutan", "Səyyar müəllim" adlandırıblar. Qulamrza

Səməd Behrəngi "Səməd Behrəngi yaradıcılığında humanizm" məqaləsində yazırdı: "Səməd Behrəngi ilk dəfə olaraq Azərbaycan xalqının içərisindəki odu şölələndirdi. İlk dəfə olaraq o, Azərbaycan dilinin tədrisi üçün kitablar yazdı. O, çox çətinliklərə və Pəhləvi rejiminin təzyiqlərinə baxmayaraq bir hekaqəsində yazırdı ki, işıq nə qədər az olsa da, qaralıqda görünür. Səmədin bir ulduzundan min ulduzlar yarandı, balaca işığı hər yeri tutdu".

Behrənginin əsərləri "Balaca qara balıq", "Adət", "Binam", "Ulduz və qarğalar", "Çuğundursatan oğlan" və başqalarıdır.

Behrəngi əsərlərində xalqı-

hayat elə bir qarış yerdə o yana-bu yana gedib qayıtmaqdan, qocalıb heç nə görməməkdən ibarətdir, yoxsa başqa dünya da mövcuddur!"

Lakin gəncliyin təmsilçisi olan Balaca Qara Balıq belə həyat tərzi ilə bəzişmir. O, arxadan çıxmaq, böyük dünyaya qovuşmaq istəyir. Ətrafdakı mühafizəkar balıqlar isə onun bu istəyini əsla anlamır və bir ağızdan deyirlər: - Başqa dünya yoxdur! Dünya elə gördüyün bu dünyadan ibarətdir.

Balaca Qara Balıq nə anasının yalvarışlarına, nə də qonşularının tənələrinə məhəl qoymayaraq, ətəlet mühitini tərk etməyə özündə cəsarət tapır.

vələrini parçalayır və sonra da asanlıqla «qurt» eləyib udur. Balıqdan da balaca balıqların qənimidir. Lakin bu və ya digər xeyir qüvvələr Balaca Qara Balığa həmişə kömək olurlar. O, çətinliklərdən qurtularaq irəliyə doğru yolunu davam etdirir və nəhayət, gəlib dənizə çıxır. Bu, onun arzuladığı geniş, azad dünyadır.

Yazıçı əsəri nikbin sonluqla tamamlamaqla gəncliyin yenilməz qüvvə olduğunu nəzərə çarpdırmaq istəmişdir. Gənclər təcrübəsiz olsalar da, daim axtarırdırlar, heç bir vəchlə köhnəliklə bəzişmirlər. Əsərdə Balaca Qara Balığın gəlib çatdığı genişlik gəncliyin arzuladı-

Əsərləri: "Vətənlə sevgi arasında (şeirlər və poemalar)". (1986), "Qonşu qızın məktubları (povest və roman)" (1985), "Əmanət (povestlər)" (1991), "Sevgi əfsanəsi (şeirlər və poemalar)" (1983) və b.

Təbrizin Çayqırağı məhəlləsində anadan olan Məhəmmədli Fərzanə (1923-2006) ilk təhsilini məhəllə məktəbində fars dilində alıb. Gənclik illərində "Qövsi" təxəllüsü ilə şeirlər də yazan Fərzanə orta məktəbi bitirdikdən sonra müəllimliklə məşğul olmağa başlayıb. Daha sonra Təbriz Universitetindəki pedaqoji kurslarda təhsilini fars dilində davam etdirib.

1942-ci ildə Təbriz milli ki-

Güney Azərbaycanda milli maarifçilik: türkçülük/turançılıq və azərbaycançılıq

tabxanasında işə başlayan Fərzanə eyni zamanda, oxuduğu mədrəsədə müəllim kimi qalıb işləmək təklifi alıb. Kitabxanada gələcəyin folklorşünas alimi bir sıra anadilli kitabları oxumaq, bədii ədəbiyyatla daha yaxın təmasda olmaq imkanı qazanıb və şəxsi mütaliəsi sayəsində bilik səviyyəsini, dünyagörüşünü, elmi səviyyəsini inkişaf etdirib. Təbriz milli kitabxanasında sonsuz maraq və həvəslə Azərbaycan türkcəsində yazılmış kitabları, divan, təzkirə və əlyazmaları öyrənməyə başlayıb.

Kitabxanada təsadüfən əlinə keçən və üstündə "Batıl (məhv olacaq) kitablar" yazılmış bağlama onun həyatını tamamilə dəyişmişdir. Bu bağlamada XX əsrin 15-20-ci illərində nəşr olunmuş, alim Məhəmmədli Təbrizlə bağlı kitabxanaya bağlı olduğu və bəlkə də bütün İranda yeganə nüsxə olan "Kitabi Dədə Qorqud" dastanı və Mahmud Kaşğarlının "Divanı Lüğət-it-Türk" kitabı daha çox diqqətini çəkir. İlk yazılı türk abidəsi, türkdilli ədəbiyyatın, türk təfəkkürünün ana kitabı olan "Dədə Qorqud" dastanını darından oxuyub mənimsədikdən sonra, o, həyat istiqamətini müəyyənləşdirir. Öz ömrünü qədim Azərbaycan mədəniyyətinin öyrənilməsinə və xalqa çatdırılmasına, xalqına onun necə böyük, möh-

Onun bu hərəkatı digər balaca balıqları da cəsarətləndirir. Onlar Balaca Qara Balığın arxasınca deyirlər: «Sən bizi qəflət yuxusundan oyatdın».

Genişliyə, yeni dünyaya doğru gedən yolda Balaca Qara Balıq çox çətinliklərlə üzləşir. Hər dəfə ölümle üz-üzə qalır. Balaca Qara balıq düşünür: "Ölüm hər an məni yaxalaya bilər. Ancaq mən bacardığım qədər yaşamaq, ölümdən qaçmalıyam. Ancaq ölümle qarşılaş-

ğı yeni, azad həyatın rəmzidir.

Azərbaycanın güneyindəki Astarada anadan olan Söhrab Tahir (1926-2016) "Səadət" və "Şahpur" məktəblərində 9-cu sinfədək təhsil almış, SSRİ ordusunun Güney Azərbaycana daxil olmasından sonra xalq hərəkatında fəal iştirak etmişdir. O, 1946-cı ildə Bakıya təhsil almağa göndərilmiş, 1950-ci ildə Bakı Tibb Məktəbində, 1952-1957-ci illərdə isə ADU-nun filologiya fakültəsində oxumuşdur.

1942-ci ildə Təbriz milli kitabxanasında işə başlayan Fərzanə eyni zamanda, oxuduğu mədrəsədə müəllim kimi qalıb işləmək təklifi alıb. Kitabxanada gələcəyin folklorşünas alimi bir sıra anadilli kitabları oxumaq, bədii ədəbiyyatla daha yaxın təmasda olmaq imkanı qazanıb və şəxsi mütaliəsi sayəsində bilik səviyyəsini, dünyagörüşünü, elmi səviyyəsini inkişaf etdirib. Təbriz milli kitabxanasında sonsuz maraq və həvəslə Azərbaycan türkcəsində yazılmış kitabları, divan, təzkirə və əlyazmaları öyrənməyə başlayıb...

da bilərəm. Önemli deyil, önemli olan budur ki, mənim həyatım və ya ölümüm başqalarının həyatına necə təsir göstərəcəkdir".

Doğrudan da, yolda onun qarşısını müxtəlif qüvvələr kəsir ki, onlardan Şaqqa balıq, Bbalıqdan buna nümunədir. Şaqqa balıq kiçik balıqların arasına ədavət salır, onların qüv-

Tahir 1962-1966-cı illərdə ADF-in Bakı komitəsində birinci katib, "Azərbaycan" qəzeti və jurnal redaksiyalarında bədii şöbələrdə müdir, "Səhər" ədəbi-tarixi jurnalında baş redaktor müavini, 1984-cü ildən "Azərbaycan" jurnalında redaktor olmuşdur. O, 4 may 2016-cı ildə dünyasını dəyişmiş, II Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

təşəm bir ədəbiyyata sahib olduğunu göstərməyə həsr edir. Fədakar gənc tədqiqatçı dastanla bağlı ciddi araşdırmalara başlayır. O, dastanın tarixi köklərini araşdırıb və mənbə olaraq Azərbaycan, Türkiyə, Avropa, həmçinin Orta Asiyada "Dədə Qorqud" dastanı haqqında yazılmış məqalə və kitabları götürür.